

LBRIS

We know
books

CHARLES DIEHL

Teodora
împărăteasa Bizanțului

Traducere de
Teodora Popa-Mazilu

Editura **CARTHEMIA**
București, 2025

Textele cuprinse în prezenta ediție au fost revizuite în conformitate cu normele limbii literare actuale.

Toate drepturile prezentei ediții sunt rezervate Editurii CARThEMIA. Nicio parte din această lucrare nu poate fi reprodusă, stocată sau transmisă sub altă formă fără acordul prealabil scris al editurii.

Redactare și corectură: Elena Coman
Copertă: Tatiana Daniela Popescu
DTP: Mihaela M. Manea

Copyright © Editura CARThEMIA, 2025

Lucrare apărută cu acordul COPYRO – Societate de Gestiune Colectivă a Drepturilor de Autor.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DIEHL, CHARLES

Teodora împărăteasa Bizanțului / Charles Diehl ;
trad. de Teodora Popa-Mazilu, - București : Carthemia, 2025
ISBN 978-630-6759-07-1

L. Popa Mazilu, Teodora (trad.)
94
929

Editura CARThEMIA
București, str. Osiris nr. 24, sector 5
Tel.: 0753.103.442
e-mail: info@carthemia.ro
www.carthemia.ro

Cuprins

Introducere 7

PARTEA ÎNTÂI

Teodora dansatoarea13

I Afirmarea Teodorei 13

II Jocurile și Hipodromul în Bizanț..... 20

III Aventurile Teodorei 27

IV Teodora și Iustinian 35

V Legenda Teodorei..... 43

PARTEA A DOUA

Împărăteasa Teodora.....51

I Palatul Sacru din Bizanț..... 51

II Viața imperială a Teodorei..... 61

III Bârfelile capitalei..... 69

IV Virtutea Teodorei 80

V Verzii și Albaștrii. Răscoala Nika 87

VI Cârmuirea Teodorei 101

VII Dușmăniile Teodorei..... 112

VIII Teodora și Ioan de Capadocia 121

IX Teodora și Belizarie 135

X Feminismul Teodorei 154

Preacucernica Teodora	165
I Pietatea Teodorei	165
II Politică și teologie	175
III Chipuri de călugări și apostoli	189
IV Papa și împărăteasa	202
V Moartea Teodorei.....	213
Împăratul Iustinian	219
I.....	221
II	224
III.....	230
IV	239
V.....	247

Introducere

Aventura Teodorei, împărăteasa Bizanțului, care din culisele Hipodromului a ajuns pe tronul Cezarilor, a avut privilegiul, în toate timpurile, să ațâțe curiozitatea și să dea aripi imaginației.

Încă din viață, minunata sa soartă i-a uimit atât de tare pe contemporani, încât haimanalele din Constantinopol au născocit, pentru a o explica, poveștile cele mai incredibile – toate acele numeroase bârfeli pe care Procopiu le-a consemnat cu grijă, pentru posteritate, în *Istoria secretă*. După moartea Teodorei, legenda a pus stăpânire pe ea și mai mult: orientali și occidentali, sirieni, bizantini și slavi au înfrumusețat cu amănunte romantice soarta ei. Grație acestui renume zgomotos, dintre atâtea prințese câte s-au perindat pe tronul Bizanțului, Teodora rămâne, chiar și în zilele noastre, cunoscută și populară.

La San-Vitale din Ravenna, în absida solitară unde scânteiază mozaicurile de aur, vizitatorii încearcă să dezlege enigma palidului și nemișcatului ei chip. La Paris, unde a apărut, acum douăzeci de ani, pe scena teatrului Porte Saint-Martin, unde, ieri încă, reapărea ca într-o

apoteoză, ea stârnește în egală măsură curiozitatea artiștilor și a autorilor dramatici, a istoricilor, ba chiar și a celor indiferenți. Odinioară – povestește Procopiu cu destulă mărginare –, oamenii cinstiți din Constantinopol se îndepărtau de ea când o întâlneau pe drum, de teamă să nu se murdărească prin această atingere impură. Noi nu mai avem, în secolul nostru, astfel de temeri și de prejudecăți; ușoara undă de scandal care plutește în jurul Teodorei mai curând ne atrage spre ea. Persoana ei a ispitit rând pe rând pensula lui Benjamin Constant și a lui Clairin, a obsedat imaginația creatoare a lui Sardou și a sedus fantezia genială a actriței Sarah Bernhardt. Nu e mult de când, pentru a o face să retrăiască sub ochii noștri într-un cadru demn de ea, s-a cheltuit o sumă fantastică pentru o atentă și somptuoasă punere în scenă și, timp de opt zile, discuția despre virtutea Teodorei a constituit un subiect de conversație „foarte parizian”.

Totuși, se poate spune că o cunoaștem foarte bine pe această faimoasă împărăteasă în care atâția oameni n-au văzut decât o ilustră amatoare de aventuri? Să credem că ar fi, dacă ar putea vorbi, pe deplin satisfăcută de anumite trăsături romantice cu care, odinioară ca și azi, i s-a împodobit prea adesea portretul? Nu sunt pe deplin sigur de asta. Există două Theodore, cea din *Istoria secretă* și cea din istorie, fără niciun alt epitet. Prima este cea mai cunoscută, și aventura sa, dacă judecăm drept, devine banală de îndată ce nu-i mai acordăm acea grandoare a luxului, aproape epică, cu care a înconjurat-o Procopiu: povestea dansatoarei care, trăind intens, a căutat o

statornicie oarecare și care, găsind un om serios, s-a rostuit în mărițiș și-n cumințenie. Această Teodora se numește, la Ludovic Halévy, Virginia Cardinal. Mai există și o alta care e mai puțin cunoscută și care este în cu totul alt mod interesantă și curioasă: o mare împărăteasă care a ocupat alături de Iustinian un loc considerabil și care a jucat adesea un rol decisiv în conducerea țării, o femeie cu un spirit superior, o inteligență rară, o voință energică, o ființă despotică și rece, violentă și pătimașă, complicată și adesea deconcertantă, dar întotdeauna nespuse de seducătoare.

Această subliniere odată făcută, mă grăbesc să adaug că nu încerc, cum s-ar crede, nicio dorință, vecină cu paradoxul, de a zugrăvi aici o Teodora foarte cinstită și foarte virtuoză. Am acordat, se va vedea, însoțindu-le de rezervele necesare, un loc larg în această carte povestirilor pitorești din *Istoria secretă*, și nu numai că sunt departe de a le da crezare, ci, dimpotrivă, mi se pare că din studierea lor se pot desprinde, mult mai complet decât s-a făcut până acum, elemente legate de psihicul Teodorei din vremea tinereții sale furtunoase. Dar trebuie să ținem seama că nu există numai *Istoria secretă*. În ultimii ani s-au mai găsit și alte documente, destul de noi, care ne îngăduie să zugrăvim aproape complet chipul celebrei suverane. În afară de biografia ei, recent descoperită, pe care un pios călugăr a scris-o în secolul al VI-lea – este vorba despre abatele de Chora, propriul ei unchi –, de *Viețile preafericților orientali* istorisite spre mijlocul secolului al VI-lea de unul dintre apropiații

împărătesei, episcopul Ioan din Efes, de fragmentele inedite din marea *Istorie ecleziastică* scrisă de același autor, de cronică anonimă atribuită lui Zaharia din Mytilene, alte lucrări, mai cu seamă contemporane, ca, de pildă, biografiile patriarhului Sever și Iacob Baradeu, apostolul monofiziților, au fost publicate sau traduse după niște manuscrise siriene, lămurind într-un fel destul de curios rolul pe care Teodora l-a jucat în treburile politice și religioase. Aceștia li se pot alătura și alți scriitori, mult mai vechi, dar destul de rar consultați, ca, de pildă, Ioan Lydus, sau fragmentele noi ale lui Malalas, fără a mai vorbi de *Novelele* imperiale, a căror obositoare vorbărie, atât de plină de învățăminte totuși, i-a descurajat și pe cei mai răbdători; trebuie să-l pomenim și pe Procopiu, care a lăsat, din fericire pentru noi, și alte lucrări în afară de *Istoria secretă*. Din toate acestea, dacă vrem să ne asumăm sarcina de a le citi cu atenție, se desprind anumite fapte care arată personajele secolului lui Iustinian într-o lumină puțin diferită poate de cea în care sunt înfățișate de obicei.

Dacă insist asupra acestor lucruri, n-o fac, desigur, pentru plăcerea de a da dovadă de o inutilă paradă de erudiție. Nu veți găsi în josul paginilor acestei cărți nici note, nici citate; aceasta este istoria pitorească, anecdotică, a Teodorei, pe care mi-am propus s-o scriu în primul rând. Dar această istorie, pe care m-am străduit s-o fac cât mai vie și, dacă se poate, amuzantă, nu este mai puțin o poveste adevărată. Îl rog pe cititor să-mi facă favoarea de a crede că fiecare fapt amintit se sprijină pe mărturia

precise, că până și ipotezele pe care mi-am îngăduit să le fac se pot demonstra, dacă e nevoie, în mod științific.¹

Nu romanul Teodorei am vrut să-l povestesc; asta au făcut-o alții, și încă într-un mod strălucit. Dar, încercând să reconstitui mediile succesive în care a trăit – Hipodromul turbulent unde și-a petrecut furtunoasa tinerețe, palatul ceremonios și măreț unde a stăpânit ambițioasa sa maturitate, Biserica pitorească și frământată a cărei grijă a preocupat-o până la moarte –, schițând figurile personajelor principale care au trăit în jurul ei – a soțului ei, Iustinian, ale favoriților ei Petru Barsymes sau Narses, a confidentei sale Antonina, ale adversarilor săi Ioan de Capadocia sau Belizarie, ale protejaților săi Antim sau Sever, a lui Ioan Egipteanul sau Iacob Baradeu –, mi s-a părut că s-ar putea face să re trăiască, într-un cadru adevărat și în realitatea sa istorică, enigmatică și complexă ființă care a fost Teodora.

Fără îndoială, în această stranie existență de dansatoare ajunsă împărăteasă, în acest caracter schimbător și multiform de curtezană devenită, prin inteligența și prin ambiția sa, un eminent om de stat, va exista întotdeauna o fărâșă de necunoscut și de mister și nu mă laud că am rezolvat toate incertitudinile și că am risipit toate obscuritățile. Dar, orice ar fi, femeia într-adevăr superioară care, după ce a știut să-și încante

¹ Îmi voi permite, pentru detaliul lucrurilor și studiul complet al epocii, să-l trimit pe cititor la marea lucrare pe care am publicat-o sub titlul *Iustinian și civilizația bizantină în secolul al VI-lea* (Paris, Lerdux, 1902). (n.a.)

poporul și să-l cucerească pe Iustinian, a domnit timp de douăzeci și unu de ani ca stăpână peste Bizanț merită să fie cunoscută mai bine decât din bârfelile pamfletarilor sau din legendele contestabile, apărute dintr-o prea zgomotoasă celebritate. N-aș vrea, o spun încă o dată, să încerc o reabilitare a Teodorei; acest lucru, în istorie, este o treabă în care intră întotdeauna o oarecare parte de eroare și de ridicol; așa că, oricine ar fi fost ea – actriță aplaudată, curtezană faimoasă – înainte de a deveni suverană absolută a celui mai mare imperiu din vremea sa, Teodora a făcut să se simtă mai puternic toată atracția pitorească a acelei lumi atât de curioase în care a trăit, tot interesul pe care-l putea oferi pentru studiul acestei societăți dispărute. Acest lucru m-a ispitit să și dau un exemplu: o serie de portrete ale împărăteselor bizantine.

Charles Diehl

PARTEA ÎNTÂI

Teodora dansatoarea

I

Afirmarea Teodorei

În primii ani ai secolului al VI-lea, Constantinopolul vuia de celebritatea scandaloașă a Teodorei, mimă și dansatoare.

De unde apăruse nu se prea știe. Unii cronicari susțin că se născuse în Cipru, țara pățimașă și arzătoare a Afroditiei; alții, mai aproape de adevăr, spun că patria ei era Siria. Oricum ar fi, ea venise de copilă în Bizanț împreună cu ai săi, și în această capitală tumultuoasă și coruptă a crescut. Dar, printr-un fenomen de atavism demn de remarcat, toată viața ea a păstrat culoarea țării sale de origine și dragostea pentru aceasta; în vreme ce Iustinian, născut în munții aspri ai Macedoniei de Sus, era profund pătruns de spiritul roman, Teodora a rămas întotdeauna o orientală, îndochinată cu toate ideile, credințele și prejudecățile rasei sale.

Din ce familie provenea nu se știe câtuși de puțin. Legenda, dintr-un fel de respect față de rangul imperial la care Teodora s-a ridicat, i-a fabricat mai târziu o familie ilustră, sau cel puțin acceptabilă, atribuindu-i ca tată

pe un senator cu poziție și greutate. În realitate, nașterea ei pare să fi fost mult mai umilă. Tatăl ei, dacă e să dăm crezare *Istoriei secrete*, era un biet om pe nume Acacios, care păzea urșii în amfiteatru; mama ei era o femeie nu foarte severă, cum erau multe în acea lume destul de amestecată a culiselor și a cercului. Din această căsătorie de artiști s-au născut trei fete: Comito, Teodora și Anastasia; a doua, viitoare împărăteasă, a venit probabil pe lume în jurul anului 500.

Vechii obișnuiți ai Hipodromului își mai aminteau încă de împrejurările în care a apărut pentru prima oară în public Teodora. Acacios murise, lăsându-și în mare tristețe văduva și cele trei fete, dintre care cea mai mare n-avea încă șapte ani. Ca să păstreze slujba fostului soț, singurul susținător al familiei, mama nu întrevăzuse niciun alt mijloc decât să se mărite cu un alt bărbat, care, căpătând slujba de paznic al urșilor, să-și asume în același timp și grija casei și a animalelor. Dar pentru ca această combinație să reușească, era necesară încuviințarea lui Asterios, șeful facțiunii Verzilor², iar Asterios primise bani ca să favorizeze un alt candidat pentru slujba de paznic. Ca să înfrângă această rea-voință evidentă,

² Partidele sau facțiunile Verzilor (*Prasinoi*) și Albaștrilor (*Venetoî*), numite astfel după culoarea carelor de alergare din circ, au dominat viața sportivă a Bizanțului din secolul al VI-lea. Deși puțini la număr în raport cu restul populației, ei au avut totuși o puternică influență și în viața politică, dovadă fiind faimoasa răscoală Nika (532 d.H.), care a pus în primjdie chiar tronul lui Iustinian.

mama Teodorei s-a gândit să atragă poporul spre cauza ei și, într-o zi, când mulțimea era adunată în circ, ea a apărut în arenă împingându-le înainte pe cele trei fetițe, încununată cu flori, care întindeau mânuțele lor rugătoare către mulțime. Verzii nu făcuseră decât să râdă de această rugămintă mișcătoare; din fericire, Albaștrii, cealaltă facțiune a cercului, înclinați să le joace mereu feste adversarilor lor, se grăbiră să primească jalba pe care o respingeau Verzii și să-i acorde familiei lui Acacios o slujbă aidoma cu cea pe care o pierduse tatăl. Acesta a fost primul contact al Teodorei cu acel popor pe care mai târziu avea să-l farmece, apoi să-l conducă; n-au uitat însă niciodată cele petrecute, și împărăteasa i-a făcut pe Verzi să ispășească amarnic ocara indiferenței cu care respinseseră rugămintele ei de copil.

Teodora a crescut deci, împreună cu surorile sale, sub supravegherea unei mame destul de lipsite de scrupule, în lumea îndeajuns de pestriță care frecventa culisele Hipodromului, așa că a fost în mod firesc pregătită pentru viitorul ei destin. Văduva lui Acacios, femeie practică, văzându-și ficele frumoase, le împinse rând pe rând în teatru. Comito dădu prima exemplu, reușind în chip strălucit. Urmă Teodora, care în curând o însoți pe sora mai mare pe scenă, jucând alături de ea roluri de cameristă; o însoți apoi la reuniunile mondene, unde frumusețea artistei fu bine apreciată; și, amestecată astfel de foarte tânără într-o societate de petrecăreți corupți, ea îndură, în promiscuitatea anticamerelor, destule îmbrățișări necurate. Când ajunse la rândul ei la vârsta la

care să poată urca pe scenă, încercă să se îmbogățească în același fel ca și restul familiei sale.

Teodora era foarte frumoasă. Panegiriștii săi afirmă că era de o frumusețe regească, atât de rară, că nici cuvintele, nici operele de artă n-o puteau exprima pe deplin. Până și detractorii ei recunosc că era, în pofida taliei sale scunde, de o grație incomparabilă și că fața ei fermecătoare, cu tenul mat, puțin palid, era luminată de doi ochi mari, expresivi, de vioiciune și de patimă. Din acest farmec atotputernic, grație căruia avea să facă atâtea cuceriri, au rămas puține urme în acel portret oficial care se vede la San-Vitale din Ravenna. Sub lunga mantie imperială, statura pare mai rigidă și mai înaltă; sub greaua diademă care-i ascunde fruntea, sub peruca deasă care abia lasă să i se ghicească pletele negre, obrazul fin, delicat, cu ovalul său puțin supt, cu nasul mare, drept și subțire, îi dă o gravitate solemnă, aproape melancolică; numai ochii trăiesc în această figură ofilită: sub dunga întunecată a sprâncenelor ce se împreunează, frumoșii ei ochi negri despre care vorbește Procopiu o iluminează încă și parcă-i devorează obrazul.

Dacă ai vrea deci, astăzi, să-ți faci o idee despre deplina strălucire a acestei frumuseți celebre, ar trebui să privești mai curând spre acele portrete în care artiștii moderni – Clairin și Benjamin Constant mai ales – au fost ispitiți să reînsuflească imaginea ștearsă a Teodorei și, inspirându-se în chip fericit din mozaicurile Ravennei, să redea răcelii și imobilității acestui chip ceva din farmecul lui dispărut.

Dar Teodora mai avea și altceva decât frumusețe. Era inteligentă, spirituală, plăcută; avea o vervă de cabotină, pe care și-o exercita cu plăcere în dauna actrițelor care jucau împreună cu ea, un spirit plăcut și vesel, prin care și-i atașa chiar și pe cei mai nestatornici adoratori ai săi.

Nu era bună întotdeauna, iar firea ei ironică nu dădea înapoi în fața niciunui cuvânt dur, dacă asta o făcea să râdă; dar știa, de asemenea, când voia să placă, să desfășoare o irezistibilă putere de seducție. În afară de asta, întreprinzătoare, îndrăzneată, nerușinată, nu aștepta să-i vină omagiile de la sine, ci folosea, ca să le provoace sau să le încurajeze, o cutezanță plină de veselie; cum, în sfârșit, avea puțin simț moral – de altfel, nu se prea vede de unde să și-l fi însușit – și pe deasupra o rară și neobosită înclinație către dragoste, datorită acestor însușiri a reușit să se descurce în viață prompt și mai repede decât ar fi reușit cu teatrul.

A fost totuși actriță, dar n-a vrut, ca atâtea altele, să cânte nici din flaut, nici din gură și nici să fie dansatoare în adevăratul înțeles al cuvântului; îi plăcea să facă figurație în tablouri vivante, unde își putea expune, fără vâluri, o frumusețe de care era foarte mândră, și în pantomimele în care antreul și verva ei comică aveau prilejul să se manifeste liber.

Flecarii din Constantinopol, destul de blazați totuși, apreciau – se spune – îndrăzneala exhibițiilor pe care le risca pe scenă și ingeniozitatea efectelor de teatru, destul de necuviincioase, prin care trezea atenția spectatorilor;